

Struktura społeczno-ekonomiczna gospodarstw ekologicznych

Cechą konstytutywną gospodarstw ekologicznych jest prowadzenie zrównoważonej działalności rolniczej zgodnie z wymogami gleby, roślin i zwierząt, a więc stosowanie ekologicznych metod produkcji rolniczej. Gospodarstwa te dzięki eliminacji środków chemicznych oraz stałej kontroli procesów produkcyjnych sprzyjają utrzymaniu żyzności gleby i ochronie środowiska przed skażeniami i zanieczyszczeniami pochodzenia rolniczego. To właśnie sprawia, że realizują one koncepcję zrównoważonego rozwoju rolnictwa. Z tego powodu gospodarstwa ekologiczne stanowią interesującą, aczkolwiek jak dotąd niszową postać rolnictwa zrównoważonego. Niemniej liczba tych gospodarstw w Polsce szybko się zwiększa.

W 2001 r. działalność rolniczą prowadziło zaledwie 1787 gospodarstw ekologicznych (w tym 669 gospodarstw z uzyskanym certyfikatem i 1118 w okresie przedstawiania się na standardy produkcji ekologicznej). W 2010 r. certyfikat gospodarstwa ekologicznego miało już 12901 gospodarstw rolnych (w okresie przedstawiania się było kolejnych 7681 gospodarstw)¹. W tym okresie powierzchnia użytków rolnych gospodarstw z certyfikatem wzrosła z 12,9 tys. ha do 308,1 tys. ha, a w przypadku gospodarstw w okresie przedstawiania się na standardy ekologiczne — z 25,9 tys. ha do 211,0 tys. ha. Łączna powierzchnia użytków rolnych gospodarstw prowadzących produkcję metodami ekologicznymi wynosiła w 2010 r. 519,1 tys. ha². Szczególne przyspieszenie tempa wzrostu zarówno liczby gospodarstw ekologicznych, jak i powierzchni ich użytków rolnych nastąpiło po 2005 r. (Toczyński i in., 2013).

Systematyczny wzrost potencjału gospodarstw ekologicznych należy uznać za pozytywny i pożądaný kierunek w rozwoju rolnictwa ze względu na rozliczne korzyści środowiskowe, ekonomiczne i społeczne³. Przybliży to przyszły model rolnictwa, oparty na zasobach odnawialnych, do modelu przyjaznego dla środowiska przyrodniczego i społecznego obszarów wiejskich (Zegar, 2012).

Celem artykułu jest przedstawienie społeczno-ekonomicznych zmian strukturalnych zachodzących w gospodarstwach ekologicznych w latach 2005—2010

¹ Dane dotyczące gospodarstw ekologicznych pochodzą z badań GIJHARS (Główny Inspektorat Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych).

² W Unii Europejskiej w 2011 r. było 186 tys. gospodarstw ekologicznych na 9,6 mln ha (5,4%) użytków rolnych. Największą część gruntów zajmowanych przez rolnictwo ekologiczne stanowiły pastwiska (45%), następnie grunty pod zbożami (15%) i uprawami trwałymi (13%) — publikacja *Agra...* (2013), s. 7. W Polsce według danych GIJHARS na koniec 2012 r. było 26,4 tys. gospodarstw ekologicznych posiadających 662 tys. ha ekologicznych użytków rolnych.

³ Runowski (2012), s. 38—78.

na tle ogółu gospodarstw indywidualnych. Stanowi to kontynuację analiz przeprowadzonych na podstawie danych GUS uzyskanych w badaniu reprezentacyjnym struktury gospodarstw rolnych w latach 2005 i 2007⁴.

PRZEDMIOT I METODA BADAŃ

Przedmiotem badań były **gospodarstwa indywidualne stosujące ekologiczne metody produkcji rolniczej** (gospodarstwa ekologiczne), które miały certyfikat lub były w trakcie przedstawiania się na ekologiczne metody produkcji (pod kontrolą jednostki certyfikującej)⁵.

W analizie posłużono się danymi statystycznymi zebranymi w ramach badań prowadzonych przez GUS. W przypadku lat 2005 i 2007 dane te zebrano w ramach reprezentacyjnych badań struktury gospodarstw rolnych, natomiast dane dotyczące 2010 r. pochodziły z Powszechnego Spisu Rolnego 2010 (PSR)⁶.

Wybrane cechy gospodarstw ekologicznych (liczebność, potencjał produkcyjny, tj. powierzchnia użytków rolnych, nakłady pracy, pogłowie zwierząt gospodarskich, standardowa nadwyżka bezpośrednia) przedstawiono na tle ogółu gospodarstw indywidualnych prowadzących działalność rolniczą. W tym samym układzie dokonano porównania struktury społeczno-ekonomicznej gospodarstw rolnych. W przypadku struktury społecznej badano wiek, płeć oraz wykształcenie ogólne i rolnicze użytkowników gospodarstw, natomiast w odniesieniu do struktury ekonomicznej gospodarstw rolnych analizowano ich obszar (powierzchnię użytków rolnych), potencjał produkcyjny (określony za pomocą standardowej nadwyżki bezpośredniej), orientację rynkową (określoną za pomocą wartości sprzedaży produkcji rolniczej), a także źródła utrzymania rodziny rolniczej.

W celu porównania struktury społeczno-ekonomicznej gospodarstw rolnych posłużono się **względny wskaźnikiem podobieństwa struktur (WPS)**:

$$WPS = \frac{\sum_{i=1}^n \min(w_{1i}, w_{2i})}{\sum_{i=1}^n \max(w_{1i}, w_{2i})}$$

gdzie:

$i=1, 2, \dots, n$,

$\min(w_{1i}, w_{2i})$ — minimalna wartość wskaźnika w porównywanych grupach 1 i 2,

$\max(w_{1i}, w_{2i})$ — maksymalna wartość wskaźnika w porównywanych grupach 1 i 2.

⁴ Zegar (2006a), s. 9—24; Zegar (2006b), s. 9—24; Zegar (2008), s. 49—61.

⁵ W 2010 r. nie uwzględniono jednego gospodarstwa o powierzchni poniżej 1 ha, co praktycznie nie wpływa na porównywalność z latami 2005 i 2007.

⁶ Wykorzystane na potrzeby tego artykułu zestawienia tabelaryczne zostały przygotowane przez Urząd Statystyczny w Olsztynie.

Wskaźnik ten służy do badania różnic i podobieństwa struktury między dwiema grupami obiektów. Inaczej mówiąc, chodzi o porównanie wewnętrznej budowy analizowanych grup ze względu na tę samą cechę. Przyjmuje on wartości z przedziału $[0;1]$, a im jego wartości są bliższe jedności, tym struktura badanych grup jest bardziej podobna. Na potrzeby interpretacji przyjęto następujące zakresy wartości wskaźnika: podobieństwo bardzo duże — 0,9—1,0; duże — 0,8—0,9; umiarkowane — 0,7—0,8; małe — 0,6—0,7; bardzo małe — 0,5—0,6; brak — $\leq 0,5$ ⁷.

PODSTAWOWE CECHY GOSPODARSTW EKOLOGICZNYCH

W ostatnich latach dostrzegany jest znaczący trend wzrostowy liczebności gospodarstw ekologicznych, w tym zarówno podmiotów posiadających już certyfikat produkcji ekologicznej, jak i będących w trakcie przedstawiania się na ten system produkcji. Według danych statystyki publicznej w badanym okresie liczba gospodarstw ekologicznych (z certyfikatem oraz w trakcie przedstawiania się) zwiększyła się z 3998 w 2005 r. do 17167 w 2010 r. (tabl. 1). Liczba gospodarstw posiadających powierzchnię w trakcie przedstawiania się na ekologiczne metody produkcji roślinnej w analogicznym okresie zwiększyła się z 1098 do 8713, tj. prawie 8-krotnie.

Zmiany liczebności gospodarstw ekologicznych skutkowały większym zaangażowaniem poszczególnych czynników produkcji. W latach 2005—2010 powierzchnia użytków rolnych, którą dysponowały gospodarstwa ekologiczne zwiększyła się prawie 7-krotnie, liczba pracujących wzrosła 3-krotnie, a pogłowie inwentarza — 4-krotnie. Skutkowało to 3-krotnym zwiększeniem standardowej nadwyżki bezpośredniej.

Widoczne tendencje wzrostowe gospodarstw ekologicznych były głównie skutkiem regulacji prawnych (dotyczących norm środowiskowych nakładanych na producentów rolnych, programów rolno-środowiskowych skłaniających do działalności ekologicznej oraz zachęt finansowych), a także zmian preferencji konsumentów w kierunku żywności nieprzetworzonej i o wysokich walorach odżywczych (Łuczka-Bakula, 2007). Niemniej jednak ten istotny segment produkcji rolniczej to nadal niszowy rynek wyznaczony przez wolumen produkcji, który determinuje słabszą pozycję konkurencyjną producentów ekologicznych wobec masowej, konwencjonalnej produkcji. Czynniki ceny w zasadniczym stopniu kreuje popyt na produkty rolno-żywnościowe, choć — co warto podkreślić — jakość żywności i prośrodowiskowe praktyki rolnicze są coraz bardziej dostrzegane i doceniane przez społeczeństwo, o czym świadczą chociażby przedstawione tendencje w produkcji ekologicznej.

⁷ Ostasiewicz i in. (2006), s. 35 i 36; Gemzik-Salwach (2007), s. 42 i 43.

**TABL. 1. POTENCJAŁ PRODUKCYJNY GOSPODARSTW EKOLOGICZNYCH (EKO)
NA TLE OGÓŁU GOSPODARSTW INDYWIDUALNYCH^a**

Wyszczególnienie	2005	2007	2010
Gospodarstwa ogółem			
Liczba gospodarstw w tys.	2472,8	2387,0	1886,9
Użytki rolne w tys. ha	13605,8	14205,4	13385,8
Pracujący w tys. JPZ ^b	2246,9	2245,8	2052,6
Zwierzęta gospodarskie w tys. SD ^c	7222,5	7577,8	6567,8
Standardowa nadwyżka bezpośrednia w tys. ESU ^d	8209,8	7901,8	6474,6
W tym EKO			
Liczba gospodarstw: w liczbach bezwzględnych	3998	8335	17167
w %	0,16	0,35	0,91
Użytki rolne: w tys. ha	80,7	190,0	552,9
w %	0,59	1,34	4,13
Pracujący: w JPZ ^b	7126	13367	23929
w %	0,32	0,60	1,17
Zwierzęta gospodarskie: w SD ^c	26894	50874	107828
w %	0,37	0,67	1,64
Standardowa nadwyżka bezpośrednia: w ESU ^d	50055	85350	148418
w %	0,61	1,08	2,29

a Dane dla gospodarstw ogółem podano w tys. *b* 1 JPZ oznacza jednostkę pełnozatrudnioną pracy ogółem (własnej i najemnej), będącą odpowiednikiem 2120 godzin pracy w roku. *c* 1 SD to umowna sztuka zwierząt gospodarskich o masie 500 kg (tabele współczynników przeliczeniowych pogłowia zwierząt w sztukach fizycznych na sztuki duże zawiera opracowanie: Toczyński i in. (2013), s. 46). *d* 1 ESU (Europejska Jednostka Wielkości) stanowi równowartość 1200 euro (wielkość ekonomiczną określaną jest za pomocą sumy standardowych nadwyżek bezpośrednich całej działalności występującej w gospodarstwie rolnym).

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Jak pokazuje tabl. 2 gospodarstwa ekologiczne znacznie różnią się od przeciętnych gospodarstw indywidualnych. Różnice między tymi gospodarstwami nasilają się w czasie. Dotyczą one m.in.: powierzchni użytków rolnych, nakładów pracy, pogłowia zwierząt, standardowej nadwyżki bezpośredniej. O ile w przypadku powierzchni gospodarstwa ekologiczne coraz bardziej odbiegają *in plus* od przeciętnych (różnica w powierzchni w 2005 r. była 3,7 razy wyższa, a w 2010 r. — 4,5 razy wyższa), to w przypadku pracy, inwentarza żywego i wytwarzanej standardowej nadwyżki bezpośredniej zmiany były *in minus* (odpowiednio różnice w 2005 r.: 2-krotna; 2,3 razy niższa; 3,8 razy niższa; natomiast w 2010 r.: 1,3 razy niższa; 1,8 razy niższa; 2,5 razy niższa).

TABL. 2. PODSTAWOWE CECHY GOSPODARSTW EKOLOGICZNYCH (EKO) NA TLE OGÓŁU GOSPODARSTW INDYWIDUALNYCH^a (średnio na gospodarstwo)

Wyszczególnienie	Ogółem	W tym EKO	Ogółem	W tym EKO	Ogółem	W tym EKO
	2005		2007		2010	
Użytki rolne w ha	5,50	20,19	5,95	22,80	7,09	32,22
Pracujący w JPZ ^b	0,91	1,78	0,94	1,60	1,09	1,39
Zwierzęta gospodarskie w SD ^c	2,92	6,73	3,17	6,10	3,48	6,28
Standardowa nadwyżka bezpo- średnia w ESU ^d	3,32	12,52	3,31	10,24	3,43	8,65

a—d Patrz notki do tabl. 1.

Ź r ó d ł o: jak przy tabl. 1.

Przy większym potencjale produkcyjnym gospodarstw ekologicznych, mierzoną powierzchnią użytków rolnych (co wynika ze zwiększania ich areалу, jak i „nowych” gospodarstw ekologicznych o dużej powierzchni przestawionych z systemu konwencjonalnego), zmienia się ukierunkowanie produkcji rolniczej. Gospodarstwa ekologiczne coraz częściej nastawione są wyłącznie na produkcję roślinną zarówno tradycyjną, związaną z gospodarowaniem na gruntach ornych, jak również sadowniczą, natomiast część z nich użytkuje wyłącznie trwałe użytki zielone — łąki i pastwiska. Tym samym w gospodarstwach ekologicznych ograniczana jest liczebność inwentarza żywego bądź jest on likwidowany. Wynika to z nakładów pracy (uprawy ekologiczne są bardziej pracochłonne aniżeli konwencjonalne) oraz wymogów hodowli zwierząt w zakresie struktury upraw polowych, a także konieczności wąskiej specjalizacji produkcji rolniczej, którą wymusza rynek (np. jednolite i duże partie towaru).

Zmiany zachodzące w produkcji rolnej w gospodarstwach ekologicznych znajdują wyraz w niższym poziomie standardowej nadwyżki bezpośredniej, którą uznaje się za istotny wyznacznik ekonomiczny prowadzonej działalności. Dane świadczące o uproszczeniu produkcji rolniczej w tych gospodarstwach zaprzeczają samej idei produkcji ekologicznej, zgodnie z którą gospodarstwa te powinny być dwukierunkowe (z produkcją roślinną i zwierzęcą), o bogatej strukturze upraw rolniczych. Zapewniałoby to zamknięty obieg materii organicznej oraz składników nawozowych w obrębie gospodarstwa rolnego.

STRUKTURA SPOŁECZNO-EKONOMICZNA GOSPODARSTW EKOLOGICZNYCH

By ocenić społeczno-ekonomiczne zmiany strukturalne w gospodarstwach ekologicznych w latach 2005—2010 przedstawiono strukturę gospodarstw ekologicznych na tle ogółu gospodarstw indywidualnych dotyczącą: powierzchni użytków rolnych, wielkości ekonomicznej, orientacji rynkowej oraz dochodów pozarolniczych w gospodarstwach rolnych, a także wieku i wykształcenia ich użytkowników.

Gospodarstwa ekologiczne różnią się pod względem **struktury agrarnej** od ogółu gospodarstw indywidualnych (wykr. 1).

Udział gospodarstw o powierzchni powyżej 5 ha wśród gospodarstw ekologicznych wynosił 69% w 2005 r. i 86% w 2010 r., natomiast w całej zbiorowości gospodarstw indywidualnych odpowiednio 30% i 37%. Zjawisko powiększania areалу użytkowanych gruntów rolnych jest zatem bardziej intensywne w gospodarstwach ekologicznych. Ten wniosek potwierdzają także liczby przedstawione w tabl. 3. Wartość względnego wskaźnika podobieństwa (*WPS*) struktur agrarnych gospodarstw ekologicznych i ogółu gospodarstw indywidualnych w 2005 r. wyniósł zaledwie 0,43, a w 2010 r. przyjął jeszcze niższą wartość — 0,34. Wskazuje to na pogłębianie się zróżnicowania tych dwóch zbiorowości w zakresie struktury obszarowej.

**TABL. 3. WZGLĘDNY WSKAŹNIK PODOBIEŃSTWA STRUKTURY WEDŁUG WYBRANYCH
CECH GOSPODARSTW ROLNYCH OGÓŁEM I EKOLOGICZNYCH**

Wyszczególnienie	Ogółem			W tym ekologiczne		
	2005	2007	2010	2005	2007	2010
Użytki rolne						
Ogółem 2005	1	0,91	0,80	0,43	0,38	0,28
2007	0,91	1	0,88	0,46	0,40	0,30
2010	0,80	0,88	1	0,51	0,45	0,34
w tym ekologiczne 2005	0,43	0,46	0,51	1	0,90	0,72
2007	0,38	0,40	0,45	0,90	1	0,79
2010	0,28	0,30	0,34	0,72	0,79	1
Wielkość ekonomiczna						
Ogółem 2005	1	0,98	0,98	0,52	0,53	0,67
2007	0,98	1	0,99	0,51	0,52	0,66
2010	0,98	0,99	1	0,51	0,52	0,66
w tym ekologiczne 2005	0,52	0,51	0,51	1	0,97	0,79
2007	0,53	0,52	0,52	0,97	1	0,80
2010	0,67	0,66	0,66	0,79	0,80	1

TABL. 3. WZGLĘDNY WSKAŹNIK PODOBIENSTWA STRUKTURY WEDŁUG WYBRANYCH CECH GOSPODARSTW ROLNYCH OGÓŁEM I EKOLOGICZNYCH (dok.)

Wyszczególnienie	Ogółem			W tym ekologiczne		
	2005	2007	2010	2005	2007	2010
Orientacja rynkowa						
Ogółem2005	1	0,94	0,95	0,70	0,64	0,69
2007	0,94	1	0,99	0,74	0,68	0,74
2010	0,95	0,99	1	0,74	0,68	0,73
w tym ekologiczne2005	0,70	0,74	0,74	1	0,92	0,99
2007	0,64	0,68	0,68	0,92	1	0,93
2010	0,69	0,74	0,73	0,99	0,93	1
Dochody pozarolnicze						
Ogółem2005	1	0,92	0,86	0,55	0,51	0,54
2007	0,92	1	0,86	0,54	0,51	0,54
2010	0,86	0,86	1	0,59	0,56	0,63
w tym ekologiczne2005	0,55	0,54	0,59	1	0,93	0,85
2007	0,51	0,51	0,56	0,93	1	0,88
2010	0,54	0,54	0,63	0,85	0,88	1

Źródło: jak przy tabl. 1.

Strukturę potencjału produkcyjnego gospodarstw rolnych — mierzonego wartością standardowej nadwyżki bezpośredniej — przedstawia wykr. 2. Ilustracja ta wskazuje na bardziej korzystną strukturę gospodarstw ekologicznych w porównaniu z gospodarstwami ogółem. Zmiany w potencjale produkcyjnym ogółu gospodarstw były znikome (wysoka wartość *WPS* — 0,98 dla 2005 r. i 2010 r. (tabl. 3), natomiast w przypadku ekologicznych — znaczące (*WPS* — 0,79 dla porównywanych lat). Struktura potencjału produkcyjnego gospodarstw ekologicznych uległa pogorszeniu w latach 2007—2010, na co wskazuje chociażby dominacja frakcji gospodarstw najmniejszych, tj. o wielkości do 4 ESU (48% w 2005 r., 60% w 2010 r.).

Kolejną rozpatrywaną kwestią jest **orientacja rynkowa** analizowanych gospodarstw. W tym celu wydzielono 3 typy gospodarstw: samozaopatrzeniowe (zużywające na własne potrzeby więcej niż 50% wytworzonej wartości produkcji rolniczej), rynkowe (sprzedające co najmniej 50% wytworzonej wartości produkcji rolniczej na rynek), rynku lokalnego (realizujące powyżej 50% produkcji towarowej w sprzedaży bezpośredniej, tj. na targowiskach, we własnych sklepach i w ramach sprzedaży międzysąsiedzkiej)⁸.

⁸ *Charakterystyka...* (2012), s. 22.

Jak pokazuje wyk. 3, powiązanie z rynkiem gospodarstw ekologicznych jest silniejsze, o czym świadczyła znacząca część tzw. gospodarstw rynkowych (w latach 2005—2010 ich udział wyniósł 77%, wobec 59% i 62% wśród ogółu gospodarstw). Powiązania te można uznać za stabilne w badanym okresie zarówno dla ogółu gospodarstw indywidualnych, jak i gospodarstw ekologicznych (*WPS* wyniósł odpowiednio: 0,95 oraz 0,99 (tabl. 3).

Inaczej kształtowały się relacje między analizowanymi frakcjami gospodarstw w przypadku ich aktywności na rynku lokalnym. Tam aktywność badanych gospodarstw różnicowała badane zbiorowości — gospodarstwa ekologiczne należy uznać za podmioty bardziej związane z rynkiem lokalnym⁹. Jest to optymistyczna informacja, gdyż skrócenie łańcucha żywnościowego w przypadku produktów „wrażliwych” na transport dostarcza korzyści zarówno konsumentowi, jak i producentowi. Z jednej strony odbiorca finalny może bezpośrednio zweryfikować kupowany produkt poprzez wymianę informacji z producentem oraz mieć wpływ na jego cenę (możliwe negocjacje oraz wyeliminowanie kolejnych składowych ceny produktu na skutek krótszego łańcucha żywnościowego). Z drugiej strony, w przypadku producenta rolnika sprzedaż na rynku lokalnym ogranicza ryzyko potencjalnych strat (związanych chociażby z transportem i magazynowaniem), a powstała nadwyżka ekonomiczna trafia wyłącznie do niego.

⁹ Koreleska (2008), s. 177—179.

Lokalna działalność gospodarstw ekologicznych w badanym okresie przyjęła jednak tendencję spadkową (26% w 2005 r. i 17% w 2010 r.). Przyczyn takiego stanu rzeczy można upatrywać w coraz większym udziale wielkoobszarowych gospodarstw ekologicznych, a także ich większym wolumenie produkcji — rozmiary produkcji zmieniły ich pozycję konkurencyjną i stworzyły możliwości do większej aktywności na ogólnokrajowym/zamiejscowym rynku.

W celu poznania zmian w **strukturze ekonomicznej** gospodarstw ekologicznych posłużono się kategorią dochodu, a dokładniej źródła przeważającego dochodu rodziny rolniczej. Podstawowym celem ekonomicznym aktywności gospodarczej rolnika jest dochód, który determinuje poziom życia rodziny rolniczej, a także stanowi ważny wskaźnik ekonomiczny sprawności gospodarstwa. Zasoby danych zgromadzone na podstawie badania struktury gospodarstw rolnych z 2005 r. i z 2007 r. oraz PSR 2010 nie zawierają informacji o absolutnym poziomie dochodów. Niemniej dostarczają informacji o **przeważającym źródle utrzymania rodziny rolniczej**, co umożliwia klasyfikację gospodarstw rolnych, w tym wyszczególnienie gospodarstw, w których działalność rolnicza zapewnia przeważający dochód rodziny — źródło utrzymania.

Wykr. 4 prezentuje udział gospodarstw ekologicznych oraz ogółu gospodarstw indywidualnych z dochodami pozarolniczymi. W zbiorowości gospodarstw ekologicznych, w przeciwieństwie do ogółu gospodarstw indywidual-

nie mniejsza grupa uzyskiwała środki finansowe poza rolnictwem. Jednak w ostatnich latach rysuje się trend wzrostowy gospodarstw ekologicznych z dochodami pozarolniczymi. Wśród źródeł dochodów pozarolniczych na znaczeniu zyskuje działalność pozarolnicza prowadzona na własny rachunek, która względnie częściej jest podejmowana w gospodarstwach ekologicznych. Z kolei zauważalny jest istotny spadek podmiotów, w których to emerytury i renty zasilają budżet rodzinny.

W porównaniu do ogółu gospodarstw indywidualnych, w gospodarstwach ekologicznych częściej prowadzono zarobkową działalność pozarolniczą bezpośrednio związaną z gospodarstwem rolnym (w 2010 r. odsetek wyniósł odpowiednio 17% i 44%). Gospodarstwa te w znacznym stopniu uzyskiwały dodatkowe środki finansowe z zasobów i majątku gospodarstwa rolnego (siłę roboczą, teren, budynki, park maszynowy itp.), zarówno dzięki dodatkowej działalności produkcyjnej jak i usługowej prowadzonej na własny rachunek. Posiadany majątek gospodarstw ekologicznych pozwalał na podjęcie działalności agroturystycznej oraz akwakultury, a także przetwórstwa produktów rolnych. Takie dopełnienie działalności rolniczej umożliwia bardziej efektywne wykorzystanie zasobów gospodarstwa rolnego i rodziny z korzyścią nie tylko w zakresie ekonomicznym, ale także środowiskowym.

W badaniach GUS gospodarstwa domowe, w których przeważające źródło utrzymania stanowi dochód z gospodarstwa rolnego określa się mianem **gospodarstw rolników**. Gospodarstwa te stanowią najbardziej interesującą grupę społeczno-zawodową z ekonomicznego i społecznego punktu widzenia. Grupa ta decyduje bowiem o wynikach produkcyjnych i ekonomicznych rolnictwa, a także przesądza o przyszłości rolnictwa, zaś przemiany w niej zachodzące mają znaczące skutki społeczno-ekonomiczne, wymagają bowiem od ludności poszukiwania alternatywnych źródeł dochodów.

Jak wskazuje wyk. 5, udział gospodarstw rolników wśród podmiotów ukierunkowanych na produkcję ekologiczną kształtował się na znacznie wyższym poziomie w porównaniu do przeciętnych gospodarstw indywidualnych. O ile w całej zbiorowości gospodarstwa rolników stanowiły stabilną frakcję w badanym okresie, to jednocześnie wśród gospodarstw ekologicznych zaznaczył się ich spadek na korzyść pozarolniczych źródeł dochodów. Można twierdzić, że w przypadku gospodarstw ekologicznych działalność rolnicza powoli zaczyna tracić na znaczeniu jako dominujące źródło budżetu domowego. Następuje stopniowa dywersyfikacja dochodów rodzin rolniczych, które prowadzą gospodarstwo zgodnie z zasadami ekologicznymi. Tym samym gospodarstwa ekologiczne coraz bardziej odróżniają się od przeciętnych gospodarstw indywidualnych pod względem struktury dochodowej (świadczy o tym m.in. rosnąca wartość względnego wskaźnika podobieństwa struktur, która w 2005 r. wyniosła 0,55, natomiast w 2010 r. — 0,63 (tabl. 3).

Istotnym czynnikiem warunkującym podejmowanie działalności prośrodowiskowej okazał się **wiek rolnika** (wykr. 6).

Gospodarstwa ekologiczne częściej były kierowane przez osoby względnie młodsze, o czym świadczy wyższy odsetek osób kierujących w wieku do 44 lat oraz ich wielokrotnie niższy udział w wieku emerytalnym w porównaniu do gospodarstw indywidualnych tradycyjnych. Struktura wieku użytkowników gospodarstw ekologicznych praktycznie nie zmieniła się w ostatnich latach, natomiast korzystne zmiany zaobserwowano w całej zbiorowości gospodarstw indywidualnych (WPS dla 2005 r. i 2010 r. oraz 2007 r. i 2010 r. w przypadku gospodarstw ekologicznych wyniósł po 0,93, co wskazuje na bardzo duże i niezmiennie podobieństwo struktury w badanym okresie, natomiast dla ogółu gospodarstw jego wartość zmniejszyła się i dla porównywanych lat wyniosła odpowiednio 0,96 i 0,88 (tabl. 4).

Względnie wyższa pracochłonność produkcji ekologicznej wobec konwencjonalnej warunkuje konieczność większego zaangażowania się w prace rolnicze (zarówno fizyczne, jak związane z zarządzaniem gospodarstwem, np.: poszukiwanie rynków zbytu produktów ekologicznych, logistyka magazynowania i transportu tych produktów, uzyskanie wsparcia finansowego). Wymaga to dużej mobilności i wiedzy, a temu zadaniu łatwiej mogą sprostać ludzie młodszy zarządzający gospodarstwami ekologicznymi.

TABL. 4. WZGLĘDNY WSKAŹNIK PODOBIEŃSTWA STRUKTUR DLA WYBRANYCH CECH UŻYTKOWNIKÓW GOSPODARSTW ROLNYCH

Wyszczególnienie	Ogółem			W tym ekologiczne		
	2005	2007	2010	2005	2007	2010
Wiek rolnika						
Ogółem 2005	1	0,96	0,88	0,75	0,76	0,77
2007	0,96	1	0,90	0,77	0,77	0,78
2010	0,88	0,90	1	0,85	0,84	0,86
w tym ekologiczne 2005	0,75	0,77	0,85	1	0,93	0,93
2007	0,76	0,77	0,84	0,93	1	0,98
2010	0,77	0,78	0,86	0,93	0,98	1
Wykształcenie ogółem						
Ogółem 2005	1	0,96	0,86	0,67	0,62	0,56
2007	0,96	1	0,89	0,70	0,65	0,58
2010	0,86	0,89	1	0,78	0,72	0,65
w tym ekologiczne 2005	0,67	0,70	0,78	1	0,93	0,83
2007	0,62	0,65	0,72	0,93	1	0,89
2010	0,56	0,58	0,65	0,83	0,89	1
Wykształcenie rolnicze						
Ogółem 2005	1	0,93	0,82	0,82	0,78	0,70
2007	0,93	1	0,89	0,87	0,83	0,76
2010	0,82	0,89	1	0,88	0,85	0,82
w tym ekologiczne 2005	0,82	0,87	0,88	1	0,96	0,86
2007	0,78	0,83	0,85	0,96	1	0,90
2010	0,70	0,76	0,82	0,86	0,90	1

Źródło: jak przy tabl. 1.

Poza wiekiem rolnika istotną determinantą okazała się też **pleć** (wykr. 6). W badanym okresie w całej zbiorowości gospodarstw indywidualnych przeciętnie co trzecie gospodarstwo było kierowane przez kobietę. Znacznie mniej kobiet zarządzało gospodarstwami ekologicznymi — przeciętnie co czwartym. Liczby te świadczą o przewadze mężczyzn w zawodzie rolnika, co jest zrozumiałe — intensywne i absorbujące prace związane z działalnością rolniczą, w tym zasadniczo prace wymagające dużego wysiłku fizycznego nie stanowią atrakcyjnej alternatywy pracy dla kobiety jako użytkownika gospodarstwa rolnego. W przypadku gospodarstw ekologicznych — głównie większych i bardziej pracochłonnych niż przeciętne gospodarstwa indywidualne — mężczyźni mają większe predyspozycje do podążania rolniczym obowiązkom, tym bardziej że na ogół osoba kierująca gospodarstwem indywidualnym jest głównym pracownikiem.

Solidne **wykształcenie** staje się wprost nieodzowne do prowadzenia rolnictwa ekologicznego. W przypadku takiego rolnictwa potrzebna jest większa wiedza i umiejętności niż w rolnictwie konwencjonalnym, nawet wysoce wyspecjalizowanym. Dane odnoszące się do gospodarstw badanej zbiorowości, przytoczone na wykr. 7 i 8, wydają się to potwierdzać. W szczególności dowodzą, że kwalifikacje osób kierujących warunkują zakres praktyki rolniczej przyjaznej środowisku przyrodniczemu.

Struktura wykształcenia ogólnego osób kierujących gospodarstwami indywidualnymi znacząco odbiegała od gospodarstw ekologicznych. Zjawisko to powoli pogłębiało się (wartości *WPS* w tabl. 4). Kierujący gospodarstwami ekologicznymi byli lepiej wykształceni, o czym świadczy chociażby wyższy odsetek osób z wyższym wykształceniem (np. w 2010 r. ich udział 2,5 razy przekroczył przeciętną całej badanej zbiorowości (wykr. 7) oraz znacznie niższy udział zarządzających, którzy zakończyli edukację na poziomie podstawowym bądź gimnazjalnym.

Tempo zmian zachodzących w poziomie wykształcenia ogólnego osób kierujących gospodarstwami indywidualnymi było nieznacznie niższe w porównaniu z gospodarstwami ekologicznymi. Świadczy o tym wyższa wartość względnego wskaźnika podobieństwa struktur badanych grup w okresie 2005—2010 (w przypadku całej zbiorowości gospodarstw indywidualnych *WPS* wyniósł 0,86, natomiast wśród ekologicznych ukształtował się na poziomie 0,83 (tabl. 4).

Osoby kierujące gospodarstwami ekologicznymi częściej były profesjonalnie przygotowane do zawodu rolnika (wykr. 8). Jednak w badanym okresie udział osób z wykształceniem rolniczym kierujących gospodarstwami ekologicznymi istotnie zmniejszył się (z 70% w 2005 r. do 56% w 2010 r.). Można więc stwierdzić, że obecnie prawie połowa osób prowadzących gospodarstwa ekologiczne to osoby niemające profesjonalnego przygotowania do zawodu rolnika.

Podsumowanie

Zmiany społeczno-ekonomiczne w gospodarstwach ekologicznych w latach 2005—2010 przedstawiono na tle ogółu gospodarstw indywidualnych, wykorzystując dane GUS z *Badania struktury gospodarstw rolnych* z lat 2005 i 2007 oraz PSR 2010. W tym okresie dokonał się znaczny rozwój tych gospodarstw zarówno w zakresie liczebności, jak i podstawowych cech produkcyjnych, ekonomicznych i społecznych. Podstawową przyczynę wzrostu liczby gospodarstw ekologicznych w Polsce stanowiły regulacje prawne (zwłaszcza zachęty finansowe i normy środowiskowe), a w mniejszym stopniu reguły ekonomiczne (np. popytowo-cenowe). Czynniki zaś związane z jakością żywności i świadomością praktyki prośrodowiskowej są jeszcze słabe, niemniej coraz bardziej zauważalne.

Analiza struktury społeczno-ekonomicznej wykazała znaczące różnice między zbiorowością gospodarstw ekologicznych i ogółem gospodarstw indywidualnych. Zmiany w gospodarstwach ekologicznych były większe, co wynika przede wszystkim ze znacznego zasilenia liczby tych gospodarstw przez gospodarstwa o korzystniejszych wyróżnionych cechach. Dotyczy to struktur: agrarnej, ekonomicznej, rynkowej i dochodowej. Z reguły są one korzystniejsze w gospodarstwach ekologicznych aniżeli w gospodarstwach ogółem. Niepokoić jednak może coraz większe nastawianie się gospodarstw ekologicznych na uprawy roślinne i ograniczanie pogłównia zwierząt gospodarskich.

Gospodarstwa ekologiczne były bardziej zorientowane na rynek lokalny. Jest to pożądane zwłaszcza w przypadku produktów „wrażliwych” na transport oraz dla witalności ekonomicznej społeczności miejscowej (wytworzona wartość dodana pozostaje w gospodarce lokalnej)¹⁰. Obserwuje się też tendencję do zwiększania udziału sprzedaży na rynek pozamiejskowy. Ma to związek z postępującą specjalizacją oraz wzrostem skali produkcji w gospodarstwach ekologicznych.

Gospodarstwa ekologiczne cechuje znacząca rola dochodów z gospodarstwa rolnego, jak też z działalności pozarolniczej. Gospodarstwa te wykazują natomiast znaczącą przewagę w stosunku do gospodarstw ogółem w zakresie tzw. czynnika ludzkiego — wyższy jest udział użytkowników w młodszy wieku oraz z wykształceniem ponadpodstawowym, w tym zwłaszcza wyższym ogólnym, jak i rolniczym. W porównaniu z gospodarstwami konwencjonalnymi, gospodarstwa ekologiczne są częściej prowadzone przez mężczyzn.

dr Wioletta Wrzaszcz, prof. dr hab. Józef Stanisław Zegar — *Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej — Państwowy Instytut Badawczy*

LITERATURA

Agra Europe (2013), nr 2592; www.agra-net.com

Gemzik-Salwach A. (2007), *Istota i metody analizy finansowej*, Rzeszów; portal.wsiz.rzeszow.pl/plik.aspx?id=7732

Charakterystyka gospodarstw rolnych. Powszechny Spis Rolny 2010 (2012), GUS

¹⁰ Komorowska (2008), s. 122—126.

- Komorowska D. (2008), *Rolnictwo ekologiczne w strategii poprawy konkurencyjności regionu*, „Roczniki Naukowe SERiA”, t. X, z. 2
- Koreleska E. (2008), *Sprzedaż bezpośrednia produktów ekologicznych*, „Roczniki Naukowe SERiA”, t. X, z. 4
- Łuczka-Bakuła W. (2007), *Rynek żywności ekologicznej*, PWE, Warszawa
- Ostasiewicz S., Rusnak Z., Siedlecka U. (2006), *Statystyka — elementy teorii i zadania*, Akademia Ekonomiczna im. Oskara Langego we Wrocławiu
- Runowski H. (2012), *Rolnictwo ekologiczne w Polsce*, [w:] *Z badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym*, red. J. St. Zegar, z. 15, IERiGŻ-PIB, Warszawa
- Toczyński T., Wrzaszcz W., Zegar J. St. (2013), *Zrównoważanie polskiego rolnictwa. Powszechny Spis Rolny 2010*, GUS
- Zegar J. St. (2006a), *Gospodarstwa ekologiczne w rolnictwie indywidualnym*, „Wiadomości Statystyczne”, nr 10
- Zegar J. St. (2006b), *Charakterystyka gospodarstw ekologicznych w Polsce*, [w:] *Z badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym*, z. 2, IERiGŻ-PIB, Warszawa
- Zegar J. St. (2008), *Gospodarstwa ekologiczne w rolnictwie indywidualnym*, „Wiadomości Statystyczne”, nr 8
- Zegar J. St. (2012), *Współczesne wyzwania rolnictwa*, WN PWN, Warszawa

SUMMARY

Constitutive feature of organic farming is to carry out sustainable agricultural activity in accordance with the requirements of the soil, plants and animals. The systematic increase in the potential of the organic farms in Poland should be considered as positive and desired direction of agriculture development, due to the numerous environmental, economic and social benefits, as well as compliance with the future model of agriculture, based on renewable resources and environmental-friendly and social development of rural areas. The purpose of this article is to provide socio-economic structural changes in organic holdings between 2005 and 2010 against the background of individual agricultural holdings population.

РЕЗЮМЕ

Важной конститутивной чертой экологических хозяйств является проведение уравновешенной сельскохозяйственной деятельности согласно требованиям почвы, растений и животных. Систематическое увеличение потенциала экологических хозяйств в Польше следует считать положительным и ожидаемым направлением в развитии сельского хозяйства в отношении к многочисленным экологическим, экономическим и социальным преимуществам. Это направление будет служить образованию сельскохозяйственной модели используемой возобновляемые ресурсы, безопасные для окружающей и социальной среды сельских районов.

Целью статьи является представление социально-экономических изменений в структуре экологических хозяйств в 2005—2010 гг. на фоне всех индивидуальных хозяйств.